

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ

У статті розглядаються особливості формування пізнавальної активності студентів у навчальному процесі вищого навчального закладу та проаналізовано компонентний склад пізнавальної активності, визначено елементи розвитку особистості з кожного компоненту.

Ключові слова: *пізнавальна активність та самостійність, актуалізація навчальної діяльності, індивідуалізація навчання, ініціативність, інтенсифікація навчального процесу.*

Актуальність дослідження. У сучасному динамічному і мобільному світі для реалізації себе як особистості важливим стає не стільки сума знань, скільки вміння їх здобути та досягнути, при цьому формуючи практичні вміння та навички. До цього повинна готувати студентів вища школа, формувати гармонійно всебічно розвинену особистість, виробляти в ній сучасний стиль мислення, щоб вона не розгубилась у нинішньому потоці інформації, а вміла застосовувати її для власних потреб.

Інноваційні процеси, які мають місце сьогодні в системі педагогічної освіти, найгостріше ставлять питання про пошуки резервів удосконалення підготовки високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості, активної в соціальному і пізнавальному плані.

Слід зазначити, що дослідження пізнавальних процесів сучасної людини вказують на те, що нинішнє суспільство не задовольняє гіпертрофія розуму в діяльності особистості, тому що, як доведено психологами, надмірний розвиток будь-якої однієї функції призводить до її виснаження і безвиході. Виходом з такої ситуації і напрямком подальшого вдосконалення пізнавального процесу вважається пошук шляхів універсального розвитку, рівноваги і гармонії між інтелектом і почуттям. Важливою якісною характеристикою пізнавальної активності є пізнавальна самостійність, що проявляється у здатності досягати цілей діяльності без сторонньої допомоги.

Одним із завдань, яке сьогодні стоїть перед вищою педагогічною школою є формування високопрофесійного компетентного вчителя, який володіє міцними знаннями та вміннями і здатний до постійного професійного розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз педагогічної літератури засвідчує, що вплив індивідуалізації на пізнавальну активність студентів досліджується в працях Ю.К. Бабанського, В.П. Беспалька, О.Г. Мордковича, В.А. Сапогова, С.Д. Смирнова, І.Ф. Харламова. Питання формування пізнавальної діяльності, активізації і мотивації навчання розглядаються у працях А.І. Дьоміна, О.В. Киричука, В.І. Лозова, А.М. Матюшкіна, О.Я. Савченка.

Проблему формування пізнавальної активності вивчали спеціалісти в галузі психології та педагогіки стосовно навчального процесу Л.П. Аристова, Ш.І. Ганелін, В.В. Давидов, М.І. Єнікеев, Л.В. Занков, М.М. Левіна, І.Я. Лернер, В.Ф. Паламарчук, П.І. Підкасистий.

Мета статті – розкрити особливості формування пізнавальної активності майбутніх вчителів під час навчального процесу у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Проблема пізнавальної активності студентів була і буде завжди. Від її розв'язання залежить ефективність навчальної діяльності, розвиток інтересу до навчання, формування самостійної думки, підготовка до життя. У педагогічних дослідженнях найчастіше пізнавальну активність розглядають як таку організацію сприйняття навчального матеріалу студентами, при якій засвоєння знань відбувається шляхом розкриття взаємозв'язків між явищами, порівняння нової інформації з відомою, конкретизація, узагальнення, оцінка навчального матеріалу з різних точок зору. Також, відмічається, що активізація – це діяльність, яка спрямована на стимулювання процесу усвідомлення майбутніми учителями їхніх загальних інтересів і потреб як єдиної групи, визначення необхідних засобів та активних дій для досягнення усвідомлених цілей [1].

Досліджуючи проблему активізації, Т.Г. Щукіна основну увагу приділяє сумісній діяльності викладача та студентів, спонуканню їх до енергійного, цілеспрямованого здійснення, подоланню інерції та пасивних стереотипних форм викладання та навчання [7].

Розглядаючи поняття активності в процесі навчальної діяльності, можна відмітити, що існує два погляди на нього: як на активність студента в процесі навчання та як на активність самого навчального процесу.

В.І. Орлов, розглядаючи активність майбутніх вчителів у навчальній діяльності, охарактеризував її як ставлення студента до навчально-пізнавальної діяльності, яке характеризується прагненням досягти поставленої мети в межах заданого проміжку часу.

Психологи та дидакти звертають увагу на залежність активності від таких психічних процесів, як увага, наполегливість, сумнів, інтерес, здогадування, аналіз, синтез тощо. В роботах з проблем активності студентів у навчанні відмічається, що їх активність пов'язана зі ставленням до предмету та процесу діяльності. Активність студентів у навчанні виражає їх ставлення до мети діяльності, за якою стоїть мотиваційна сфера, яка забезпечує прагнення отримати спланований результат [6].

Взагалі, активність студентів виступає як показник ставлення до пізнання в конкретній навчальній ситуації, і як якість особистості, що має соціальне значення. Такий показник ставлення до пізнання стоїть в основі формування вказаної якості. Певне ставлення майбутніх вчителів, до різних ситуацій, навчально-пізнавальної діяльності в ході навчання приводить до перетворення такого ставлення в стійку рису характеру. Активність починає реалізовуватися в практиці навчання і стає звичною формою поведінки.

Активність виражається через запитання, прагнення мислити, пізнавальну самостійність процесів сприйняття, відтворення, розуміння, творчого застосування. Ознаками сформованості активності особистості виступають: ініціативність, характеристика діяльності, енергійність, інтенсивність, ставлення до діяльності, добросовісність, інтерес, самостійність, усвідомлення дій, воля, наполегливість в досягненні мети та творчість. Завдяки таким ознакам можна простежити підвищення активності студентів в процесі навчання.

Активність особи у пізнанні позитивно впливає на формування її розумових здібностей. Психологічне відображення навколишньої дійсності та засвоєння нових знань ефективно лише при активній участі суб'єкта пізнання [4].

Усі види активності за їх функціями поділяються на адаптивні та продуктивні. Адаптивні забезпечують пристосування до діяльності. Вони сприяють формуванню численних стереотипів поведінки, звичаїв, навичок, тобто становлять основу для стандартних форм поведінки. При адаптивній активності основною формою навчання виступає навчання "за зразком". Продуктивні функції активності – це основа для виникнення різних психічних новоутворень, які не є необхідними для адаптації. Для них основою стає пізнавальна активність суб'єкта, а мотивом – пізнавальні інтереси, потреби. Результатом такої активності стає "новизна" об'єкту пізнання.

Прояв активності в процесі навчання пов'язаний з новими пізнаннями світу. Тому в багатьох педагогічних джерелах відмічається важливість саме пізнавальної активності, яка виникає завдяки продуктивній активності.

А.І.Гебос звертає увагу на те, що активізація діяльності виступає як керівництво процесом функціонування та розвитку пізнавальної активності студентів у ході навчання та самонавчання [2].

Пізнавальна активність має зовнішній та внутрішній аспект. Зовнішня сторона виступає як результативність навчально-пізнавальної діяльності в межах зазначеного часу, яка виражається в отриманому результаті. Внутрішня сторона цієї активності складається з потреб, мотивацій діяльності, фізичних та розумових зусиллях і реалізації власних пізнавальних можливостей.

Ознаками пізнавальної активності в будь-якій діяльності є готовність до роботи, прагнення до самостійної діяльності, якість роботи, шляхи вибору оптимальних шляхів розв'язання завдань. При розгляді навчального процесу як виду активності ознаками активності майбутніх вчителів виступають наступні елементи:

- питання студентів до викладача та одногрупників;
- схильність до аналізу помилок, критичність;
- використання отриманої бази знань;
- участь в колективній роботі групи (доповнення, виправлення помилок, бажання висловити власну точку зору);
- прагнення дізнатись причину та наслідки явища;
- самостійне опрацювання літератури з теми;
- вибір складності завдання;
- самоконтроль, самооцінка, аналіз власних пізнавальних та практичних дій.

Пізнавальної активності у навчальному процесі вимагає об'єктивної закономірності навчання як активного процесу пізнання. Це виступає важливим фактором необхідності активної діяльності студентів у пізнанні. Суть останнього полягає в тому, що характер та ступінь активності їх в навчанні можуть бути різними.

У навчально-виховному процесі, стимулами пізнавальної активності, крім внутрішнього стимулу – пізнавального інтересу, можуть також виступати такі педагогічні прийоми, як заохочення, розкриття необхідності та значення навчального завдання (мотивація), підкреслення розвитку позитивних рис особистості в процесі навчання, своєчасне визнання успіхів, активна позиція викладача, довіра студентів та інші, які вже стають зовнішніми стимулами пізнавальної активності. Вдалий вибір методів та прийомів в конкретній навчальній ситуації є важливим стимулом активізації як пізнавальної діяльності, так і навчально-виховного процесу.

Пізнавальна активність студентів є показником якості їх навчально-пізнавальної діяльності, спрямованої до ефективного оволодіння знаннями та способами діяльності.

Враховуючи ознаки, науковцями виділялись різні рівні пізнавальної активності студентів. Так, наприклад, О.С. Дубинчук встановила наступні рівні пізнавальної активності [3]:

1. Репродуктивно-повторювальна активність, за допомогою якої досвід однієї людини накопичується завдяки досвіду іншої.

2. Пошуково-виконавча активність, яка передбачає такий ступінь самостійності студентів, який дозволяє їх зрозуміти задачу та відшукати самому засоби її розв'язання.

3. Творча активність, коли майбутній вчитель самостійно ставить певну задачу та вибирає нешаблонні, оригінальні шляхи її розв'язання.

Ці рівні не ізольовані один від одного, вони взаємопов'язані, можуть співіснувати та відповідають певним віковим категоріям. У цій системі на рівнів пізнавальної активності звертається увага на те, що одним з головних завдань в педагогічній діяльності майбутнього вчителя є піднесення активності до рівня самостійності. Вона проявляється в умінні висловити думки незалежно від чужого погляду.

Активність не завжди поєднується з самостійністю, але є необхідною умовою самостійності. Основою для самостійності виступає система знань, вмінь та навичок, якою володіє студент, а також використання вже засвоєного приводить до оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками. В навчальному процесі повна самостійність не можлива. Тому, головною ознакою самостійності студентів є досягнення поставленої мети без сторонньої допомоги, але з необхідною участю в цьому процесі викладача. Саме він найчастіше виконує такі елементи діяльності, як постановка мети, формулювання завдання та перевірка отриманих результатів.

Варто відмітити, що самостійність в навчанні виступає як синтез пізнавальної, практичної та організаційно-технічної самостійності. Основа забезпечення самостійності в навчанні вбачається в характері використання знань. У зв'язку з цим, виділяється пізнавальна та практична самостійність. Сама ж пізнавальна самостійність розвивається в активній навчальній діяльності.

М.І. Махмутов відмічає такі ознаки пізнавальної самостійності студентів, як:

- вміння отримувати нові знання та навички, використовуючи різні джерела;
- вміння в своїй подальшій освіті використовувати раніше отримані знання;
- вміння практично застосовувати знання та навички в розв'язуванні будь-якого життєво важливого питання.

Розвиток пізнавальної самостійності студентів в навчальному процесі відбувається завдяки системі прийомів, методів, форм навчання, які адекватні досягнутому рівню навченості. Їх вдалий підбір в методиці навчання приводять до активізації навчального процесу. Вибір методів та прийомів навчання, їх використання вимагають від кожного педагога прояву великої педагогічної майстерності та творчості. Головною метою у цьому виборі повинно виступати спрямованість вибраних методів на розвиток пізнавальної активності та пізнавальної самостійності. Поєднання цих рис особистості перетворюється в пізнавальну самостійну активність.

Здійснюючи аналіз самостійної активності студентів, М.І. Махмутов виділяє чотири рівні [5]:

1. Рівень несамостійної активності (звичайної) – сприйняття студентом пояснень викладача, засвоєння зразка розумової діяльності в умовах проблемної ситуації, виконання їм самостійної роботи, вправ відтворюючого характеру, усне відтворення.

2. Рівень напівсамостійної активності характеризується використанням попередніх знань в новій ситуації та прийняттям участі в пошуку способу розв'язання поставленої проблеми.

3. Рівень самостійної активності – виконання робіт репродуктивно-пошукового типу, коли студент сам працює з текстом підручника, використовує попередні знання в новій ситуації, конструє, розв'язує задачі середнього рівня складності, доводить гіпотези з незначною допомогою викладача.

4. Рівень творчої активності – виконання самостійних робіт, які потребують творчого уявлення, логічного аналізу та відкриття нового способу розв'язання навчальної проблеми, самостійного доведення, самостійні висновки та узагальнення тощо.

Пізнавальна активність є важливою потребою сучасного навчального закладу. Тому педагогічна наука, спираючись на результати досліджень психології, фізіології і важливості положення теорії пізнання, розв'язує основні завдання навчання в руслі кількох концептуальних підходів. Серед них особливо виділяються асоціативно-рефлекторна теорія й теорія поетапного формування розумових дій. Решта з них, зокрема концепція проблемно-діяльнісного навчання, програмованого навчання, стосовно особисто-орієнтованого навчання [1].

Висока керованість процесом навчання досягається за допомогою навчальної програми, яка забезпечує строгу систематизацію навчального матеріалу і послідовність дій студентів.

Найповнішим виявом активності студентів у пізнавальній діяльності є їхня ініціатива і самостійність. Причому активність у навчанні має виявлятися не лише на заняттях, а й під час виконання різних видів домашніх робіт та власних проєктів. Така особливність активної пізнавальної діяльності свідчить про сформованість умінь організовувати власну діяльність.

Висновок. Активність, як цілеспрямована, інтенсивна діяльність розглядається сучасними педагогами і психологами як головна, пріоритетна передумова творчого й повноцінного навчання. Саме від активності залежить становлення студента не тільки як особистості, але також як майбутнього висококваліфікованого фахівця.

Процес активізації пізнавальної діяльності повинен відбуватися систематично, охоплюючи усі можливі напрямки. Тобто потрібні певні організаційно-методичні засади, згідно з якими викладач буде

скеровувати свою діяльність і пізнавальну діяльність студентів. При цьому принципове значення має те, яку мету ставить перед собою викладач при активізації пізнавальної діяльності студентів. Найбільш повно процес активізації відбувається тоді, коли педагог: робить акцент на вироблення у студента бажання пізнати нове, що дасть поштовх його подальшій пізнавальній діяльності і врешті решт виведе студента до стабільності у пізнавальній діяльності; озброює студентів новими знаннями, пов'язаними з професійною діяльністю, уміннями і навичками їх творчого застосування; забезпечує надбання нових знань, оволодіння новими уміннями та навичками, що сприяє виникненню новоутворень у особистій сфері розвитку студента, виводить його на творчий рівень мислення, розв'язання практичних завдань.

Перспективи подальших досліджень. Можливість проведення напрямку вивчення проблеми формування пізнавальної активності студентів у процесі основ наукового дослідження.

Використані джерела

1. Бабина Н.Ф. Как активизировать познавательную деятельность учащихся / Н.Ф. Бабина – Школа и производство. – 2003.– № 3. – С. 16-18.
2. Гебос А.И. Психология познавательной активности учащихся (в обучении). – Кишинев: Штиинце, 1975. – 104 с.
3. Дубинчук Е.С. Активизация познавательной деятельности учащихся средних профессионально-технических училищ в процессе обучения. – К.: Высшая школа, 1987. – 101 с.
4. Еникеев М.И. Теория и практика активизации ученого процесса / М.И. Еникеев. – Казань: КГУ, 1983. – 145 с.
5. Махмутов М.И. Урок: типология, структура, анализ. / М.И. Махмутов // Сов. Педагогика. – 1986. – №2. – С. 52-58.
6. Орлов В.И. Активность и самостоятельность учащихся в обучении // Специалист. – 2002. – №5. – С. 29-31.
7. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. Учеб. Пособие / Щукина Г.И. – М.: Просвещение, 1979. – 160 с.

Rebenok V.M.

FEATURES OF FORMING OF COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article discusses the features of the formation of cognitive activity of students in the educational process of high school and analyzes the component structure of cognitive activity. The author identifies the elements of development of personality from each component.

Keywords: *cognitive activity and autonomy, actualization of educational activities, individualization of studies, initiative, intensification of the educational process.*

Стаття надійшла до редакції 26.09.2013 р.

